

UJVÁRY GÁBOR:

Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében. I. kötet.

Az I. világháború előtti időszak és a berlini mintaintézetek

Budapest. Ráció Kiadó. 2013.

A Ráció Kiadónál megjelent *Kulturális hídfőállások* első kötete fontos vállalkozás. Ujváry Gábor történész könyvében a magyar kulturális külpolitika kezdeteitől a II. világháborúig tartó időszakát tárgyalja. A magyar kulturális külpolitikát a jelenben gyakran éri az a vád, hogy láthatatlan, vagy legalábbis nem eléggé szignifikáns része a nemzetstratégiának. A szerző, aki jelentős időt töltött levéltárakban egyik – deklarált – célja az, hogy a külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok működését bemutatva olyan példát állítson, melyből a jelenre is levonhatók következtetések.

A kötet az I. világháború előtti, illetve két világháború közötti időszak magyar kulturpolitikájáról, annak hatásmechanismusairól, legfőbbképpen a római, bécsi és a berlini intézet szerepéről igyekszik áttekintést nyújtani, de szerepet kap a rövid életű, de annál nagyobb jelentőségű Konstantinápolyi Magyar Tudományos, a Bécsi Magyar Történeti Intézet, illetve a sorbonne-i magyar tanszék is. Ujváry Gábor emellett kitér azon személyek szerepére is, akik elévülhetetlen érdemeket szereztek-e téren, gyakran vállalva konfliktusokat saját politikai kurzusukkal is. A kötetből világos kép rajzolódik ki Hóman Bálint, Klebelsberg Kuno, Szekfű Gyula, Gragger Róbert, Gerevich Tibor, Gombocz Zoltán vagy éppen Magyar Zoltán kulturkülpolitikai tevékenységéről, víziójáról, de pragmatizmusáról is. Ujváry Klebelsberg számos beszédéből, levéltári dokumentumból és az akkori nyomtatott médiából idéz, hogy bizonyítsa, a kulturpolitikus mennyire fontosnak tartotta egyszerre Magyarország nemzetközi versenyképességének és az általános műveltségi szintnek a fejlesztését, és a nacionalizmusról való „lefejtését”. Hasonlóan kiemeli, hogy Klebelsberg a kulturális külpolitikának stabil alapot akart építeni az ország mind magasabb kulturális és tudományos pozicionálásával.

A kötet aktuális tendenciát tükröz, ugyanis a kortárs társadalomtudományi recepció mind gyakrabban fordul az ideológiai okok miatt egyáltalán nem feldolgozott korszakokhoz, mint a két világháború közötti magyar kulturkülpolitika, melynek egyik fontos eleme a magyar intézetek és tanszékek alapítása. A háttérbe szorulás egyik oka, hogy ezen intézmények a II. világháború után jelentős súlyvesztésen estek át, hiszen a két világháború között a magyar kultúrpolitika „hivatalos vezetője gondolatvilágának és egész műveltségének alapjaiban a német tudományosságban gyökerezik.”

Fontos kiemelni, hogy olyan könyvet vehet kezébe az olvasó, amely nem csupán részproblémákat, a kulturális hídfőállások, adott esetben előretolt helyőrségek kérdését tárgyalja, hanem a vizsgált korszak, durván a kiegyezéstől a második világháborúig a magyar kultúrpolitika átfogó képét is felrajzolja. Bátran forgathatják azonban a munkát azok is, akik nem biztos, hogy tisztában vannak azon a politikai és kultúrtörténeti hagyománynak a jelentésével, mely a két világháború közti Magyarországot jellemezte. Annak ellenére, hogy a munkának van egy, a sikertörténet tematikájára felfűzött olvasata is, a szerző a PC érdekében bemutatja a Collegium Hungaricumokkal kapcsolatban megfogalmazott kritikákat is. Ezek közül kiemelkedik például a fényűzés, vagy a magyar stipendisták elszigetelt és összezárt helyzete, mely megnehezíthette a kapcsolatok kialakítását a befogadó ország kultúrájával.

A kötetből kiderül, hogy a magyar kultúrpolitika a dualizmus idején szembesült először a magyar mint idegen nyelv oktatásának problémájával, akkor, amikor már több külföldi

egyetemen hirdettek magyar kurzusokat. A külföldi magyar tanszékek és lektorátusok sikeresen töltötték be a kulturális hídfőállások szerepét. Hóman Bálint miniszterségének idején 27 külföldi városban és 36 előadóhelyen folyt a magyar nyelv és irodalom, illetve történelem oktatása. Ez a szám jóval nagyobb a jelenleginél. A szerző rámutat, hogy bármelyik Collegiumban ösztöndíjjal tanuló fiatalok döntő többsége hazatérése után a magyar tudományos elit szerves részévé vált. Bécsbe általában történelemmel foglalkozó kutatók mentek, Rómába művészek és művészettörténészek, míg Berlint természettudósok választották. Ujváry igyekszik rendet teremteni az olvasó ismereteiben, amikor különbséget tesz a kollégiumok, intézetek és tanszékek között. Míg a Collegium Hungaricum tisztán magyar állami, addig az egyetemek Magyar Intézetei és Tanszékei a fogadó ország által fenntartott intézmények voltak. Ez a fenntartóbeli, látszólag csekély különbség azonban jelentős volt, hiszen míg a Collegiumokban elitképzési céllal érkeztek magyar kutatók, de kétségtelenül a magyar kultúrát is közvetítették, addig a Magyar Intézetekben „külföld tanulmányozás” céljából a befogadó ország hallgatói tanultak. Ezért is jutott fontosabb szerep ezen intézményekbe kiküldött lektoroknak, professzoroknak és az általuk idegen nyelven publikált (ma jó PR-ként emlegetett) köteteknek.

A kötet a hivatalos magyar kulturális külpolitika analízisét tárja az olvasók elé a bécsi, berlini és római Collegium Hungaricum, illetve bécsi és római magyar intézetek működésének bemutatásán keresztül. Hasonlóan korábbi kötetéhez, *A harmincharmadik nemzedékhez*, ezen munkája is megerősíti azon állítást, miszerint a magyar diplomácia első világháború utáni érdekérvényesítési kudarcának egyik legfontosabb okát abban kereshetjük, hogy Magyarország nem fektetett elegendő hangsúlyt külpolitikai és kulturális reprezentációjára, így az Osztrák–Magyar Monarchiát a kiegyezés után is leginkább a Habsburg Birodalommal és Ausztriával azonosították. Ujváry Klebelsberget idézi: „Mikor a régi Ausztria diplomáciája és a saját élhetetlenségünk mesterségesen elzárt bennünket a külföldtől, a legképtelenebb dolgokat elhitték rólunk Európában [...] magunk ugyan alig tettünk valamit önvédelmünkre.” Korábban valós tényként kezelték, hogy Magyarország az I. világháború előtt, de a háború utáni évtizedben önálló külpolitika hiánya miatt ad hoc jelleggel minden lehetőséget megragadott nemzetközi kapcsolatok létesítésére. Ujváry Gábor azonban ezen látszólagos rendtelenségben is rendet vél felfedezni, melynek stabil pontjai éppen a ma újra felfedezett korabeli kulturpolitikuskok, ösztöndíjbizottság tagjai, és a támogatók, a külföldre ösztöndíjjal utazók voltak.

A kötet jelentős eleme így az emberi tényező bemutatása, a kortárs diskurzusban használt HR, vagy humánpolitika. A már említett kulturpolitikuskok mellett a szerző fontosnak tartja kiemelni többek között az ösztöndíjasok kiválasztásában szerepet játszó Kodály Zoltán, Bartók Béla, Csók István, Szent-Györgyi Albert, Heim Pál, Korányi Sándor, Dohnányi Ernő Sík Sándor nevét. A kötet további részletes leírást közöl az igazgatók, professzorok, lektorok és tanársegédek pályájáról, munkájáról, mindezt azért, hogy világossá váljon, gyakran egyéni akciókról volt szó, mint a magyar törekvésekben általában, melyeket aztán Klebelsberg vagy Gragger igyekezett szervezett formában egyesíteni.

Ujváry mindeközben felhívja a figyelmet arra a jelen (kultur)politikai diskurzusaiban elfeledett momentumra, hogy annak ellenére, hogy a korszak e téren kiemelkedő szereplői nem osztottak azonos nézeteket, a közös cél érdekében félretették ellentéteiket és ezáltal megalapozták a magyar kulturkültúrpolitikát. A történeti munka ezen kívül egy másik jelenlét kapcsolatos párhuzamot is hordoz, ez pedig a keleti nyitás ideája. A szerző Kocsán Károly korabeli meglátását idézi, miszerint: „Akkor lesz ez egész és tökéletes [ti. a Collegium Hungaricumok rendszere] ha tényleg nem csak a nyugatnak négy vagy hat helyén bocsátjuk ki a magyar ifjakat tudósképzésre, hanem a nagy, majdnem mondhatom: határtalan keleten is tovább fogják magukat képezni a magyar ifjú tudósok.”

Ujváry Gábor stílusa, elbeszélése előzékeny az olvasóval szemben. A szerző mindvégig ügyel arra, hogy gondolatmenete kellőképpen kifejtett, de egyben követhető is legyen. Adekvát példa erre a magyarázatokkal ellátott számtalan mikrotörténet közlése, mely a kötet szereplőinek mindennapi, személyes küzdelmeit vagy történetét írja le, miközben a kulturális háttér kialakításán fáradoztak. Ezek közül is a legfontosabb a németországi volt. Ennek okát az I. világháborúban kötött fegyverbarátságban, az akkori német teljesítmény iránti csodálatban, majd a bukás utáni felemelkedésben látták. Magyarországon – írja Ujváry – a két világháború között úgy látták, az ország jövője elválaszthatatlan Németországtól. „Mindehhez társul az, hogy a német nyelv szerepe egész Kelet-Európában meghatározó. A művelt emberek értenek, sokszor beszélnek is németül, így akaratlanul is messze határokon túlra terjed a német kulturális befolyás.” A már említett mikrotörténetek közül is kiemelkedik Gragger Róbert, Klebelsberg Kuno és Carl Heinrich Becker kollegiális és baráti viszonya, vagy, hogy a magyar kulturálpolitika támogatása mellett elkötelezett német Beckert a Magyar Tudományos Akadémia nem választotta tagjai közé, a kultuszminiszter támogatása ellenére, később azonban első külföldiként kapta meg a Corvin-koszorút.

Egy tudományos munka esetében fontos, ha a szerző nem teszi próbára az olvasók türelmét a szaknyelvezet öncélú használatával. Tudományos és egyszerre közérthető hangon szól az olvasóhoz, és mer következtetéseket megfogalmazni, amikor megjegyzi, hogy amíg nincsenek olyan, egységes európai keretbe illesztett, bátran megálmodott és nagyrészt megvalósított vízióink a kultúra és tudomány jövőjéről, amilyenek Klebelsbergnek, Graggernek vagy Hómannak a saját korában voltak. Reflektálva a jelenkor pesszimizmusára folytatja: „Sok mindenben lehet sajnálkozni és keseregni, csak azon nem, vajon miért tartunk szinte ugyanott vagy még ott sem a hungarológia és a külföldi magyar intézetek, tanszékek és lektorátusok helyzetét felmérve, ahol Gragger Róbert halálakor, 1926-ban. Egyértelmű, hogy a két világháború közötti magyar társadalomszerkezet szinte mindenben idejémtúlt és korszerűtlen, néha valóban feudális jegyeket hordozó volt. Ám az is bizonyos, hogy mindenek ellenére a kulturális-tudományos intézményrendszerünk európai színvonalon teljesített.” Megismételve a bevezetőmben megjelölt állítást, nem kétséges számomra, hogy fontos munka született.

Szűts Zoltán